

“ARCHIVIUM COMUNIS JADRE” U XIV. STOLJEĆU

Serđo DOKOZA
Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru

UDK 930.25 (497.5 “13”) Zadar
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 31. XII. 2005.

Rad obrađuje način čuvanja pisane građe u našim srednjovjekovnim dalmatinskim komunama s posebnim osvrtom na Zadar. Budući da je Zadarski statut kao glavni izvor podataka izgubljen, u literaturi se pri opisu tradicije čuvanja spisa u našim srednjovjekovnim komunama taj grad do sada preskakao. Stoga je analogijom s ostalim dalmatinskim statutima obavljeno istraživanje i utvrđeno da su se i u Zadru u XIV. st. spisi čuvali na skoro istovjetan način kao i u drugim komunama. Posebnu potvrdu za to pruža podatak otkriven u Državnom arhivu u Zadru koji 1390. godine spominje zadarski komunalni arhiv (archivium comunis Jadre). To je ujedno i prvi spomen riječi “arhiv” na hrvatskim prostorima. Stoga je posebna analiza posvećena uzrocima njegove pojave i definiranju naziva.

Ključne riječi: Zadar, arhiv, XIV. stoljeće.

Tradicija čuvanja spisa postoji vjerojatno otkada i sama pisana riječ. Najstariji spisi do danas sačuvani u većim količinama iz srednjega su vijeka, što treba zahvaliti Crkvi. U mnogim europskim državama svi najstariji dokumenti dolaze, naime, iz crkvenih institucija: biskupija, kaptola i samostana.¹ Sačuvani dokumenti su crkvenog, ali i svjetovnog karaktera. Svi dokumenti koji nisu tamo završili, propali su.²

U dalmatinskim gradovima, pored ostalih kontinuiteta, postojao je i kontinuitet antičke pismenosti, pa time i tradicija čuvanja pisane riječi.³ I kod nas su se najstariji spisi vezani uz svjetovnu ili crkvenu vlast sačuvali uglavnom u nekom samostanu ili kaptolu.⁴ Tako se primjerice svi spisi koji se odnose na čuvenu zadarsku obitelj

¹ *Enciclopedia italiana*, I, str. 86.

² *Isto*.

³ Radoslav KATIČIĆ, *Literarum studia*, Zagreb, 1998., str. 238.

⁴ Ako se samo prelista *Documenta* Franje Račkog, vidi se da je najveći dio tih naših najstarijih isprava sačuvan u crkvenim ustanovama, prvenstveno u samostanima. Franjo RAČKI, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb, 1877.

Madijevaca nalaze u arhivu samostana sv. Krševana. Ostali dokumenti iz tog vremena pohranjeni su u samostanima sv. Marije i sv. Kuzme i Damjana izvan grada. U Splitu su najstariji dokumenti oni iz samostana sv. Stjepana i samostana benediktinki. U Dubrovniku je to samostan sv. Marije.⁵

Ni u kasnijoj fazi, u razvijenom srednjem vijeku, čuvanje dokumenata po crkvenim ustanovama nije izgubilo svoj smisao, nego se povećalo. Tako npr. Zadarski statut registrira čak pet crkvenih institucija koje čuvaju i imaju pravo čuvati sve značajnije dokumente, posebno one privatne, najčešće oporuke pojedinih građana.⁶ U Trogiru su postojale tri crkvene ustanove,⁷ u Dubrovniku je već spomenuta jedna, a postoje i u drugim gradovima. No čuvanje spisa u crkvenim institucijama nije tema ovog rada pa se ne će detaljnije obrađivati.

Osim crkvenih arhiva u Europi ni jedna od velikih srednjovjekovnih država do XII. st. nije imala svoj arhiv.⁸

Novi procvat tradicije čuvanja spisa započeo je u Italiji s razvojem komuna. One su brinule oko svojih starih privilegija, a isto tako stvarale vlastite spise: upravne, sudske, bilježničke i druge. Sve se to pohranjivalo kao materijal značajan za cijelu gradsku zajednicu.⁹

Taj se proces kod nas može posebno pratiti na primjeru Dubrovnika koji ima najpotpunije sačuvanu dokumentaciju.¹⁰

Prvi poznati način na koji su svjetovne vlasti u priobalnim gradovima čuvale svoje dokumente bio je pohranjivanje u drvene škrinje (*capsella, capsas, cassa, scrinium*) koje su se zajedno s najvrjednijim stvarima obično nalazile u općinskim riznicama (*camere comunis*) i koje su se zaključavale s više različitih ključeva. U te se škrinje smještao manji broj najvažnijih dokumenata, među njima i dokumenti gradskih privilegija, eventualno prvi popisi posjeda, tzv. *catastici, montaneji* i sl. Taj oblik pohranjivanja dokumenata poznat je u cijeloj srednjovjekovnoj Europi kao *rizničko* čuvanje arhivske građe.¹¹ Potvrde za to mogu se naći u skoro svim našim priobalnim gradskim statutima koji se pojavljuju početkom XIV. st.

Nešto ranije, u XIII. st., dolazi do razvoja komunalnog sustava i gradskog gospodarstva. Dinamični i složeni ekonomsko-društveni odnosi u priobalnim komunama zahtijevali su i prikladnu organizaciju gradske uprave i sudstva. Tada se počela provoditi

⁵ *Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ – SR Hrvatska*, Beograd, 1984., str. 131.

⁶ *Zadarski statut*, Zadar, 1997., str. 349, gl. 105.

⁷ *Trogirski statut*, str. 128, gl. 4.

⁸ *Enciclopedia italiana*, I, str. 86.

⁹ *Isto*.

¹⁰ Vinko Foretić je autor iscrpnog rada o čuvanju spisa u Dubrovniku. V. FORETIĆ, Državni arhiv u Dubrovniku, *Historijski zbornik*, 4/1951.

¹¹ *Arhivski fondovi...*, str. 11.

i sustavnija briga o spisima. U statutima se utvrđuju propisi o notarijatu te o čuvanju spisa, što očito ukazuje na praksu koja je i ranije postojala.¹²

Posebno je razvoj komunalnih institucija vlasti utjecao na povećanje količine spisa potrebnih u svakodnevnu radu komune pa se time povećao i broj dokumenata koji se trebao sačuvati. Kako bi što bolje služili u svakodnevnim potrebama, spisi se sređuju i popisuju, a u XV. st. poznati su slučajevi da se na njih stavlja i signature.¹³

Novi proizvođači dokumenata su organi komunalne uprave, kao što su veliko vijeće, malo vijeće itd. Pored njih, velik je broj dokumenata nastao sudskom djelatnošću. Posebno je po količini dokumenata značajna tada uspostavljena bilježnička praksa, koja je u svakodnevnom životu proizvodila sve više spisa važnih za gotovo sva područja života jedne komune. Stoga su ti spisi podlijegali odredbama koje su se odnosile na brigu o pisanoj građi. Velika količina upravnih, sudskih i bilježničkih spisa, koji se nisu smjeli baciti, stvorila je problem njihova pohranjivanja. Taj problem ranije, kada se vodila briga samo o vrlo malom broju najznačajnijih gradskih privilegija, nije postojao.

No i pored do sada iznesenoga, može se ipak ustvrditi da u našim krajevima nema puno podataka koji govore o brizi za spise. Najvažniji povijesni izvor za to su gradski statuti u kojima je svaka općina regulirala način pohranjivanja određenih vrsta spisa na svom području. U njima se uočava ono zajedničko svim priobalnim komunama, ali i posebnosti svake sredine u pristupu tom problemu. Nedaće nastaju kada izvorni statut nije sačuvan. Takav je i slučaj sa Zadrom.

U vodiču kroz arhive Hrvatske, kao dijelu edicije *Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ – SR Hrvatska*, izdanom u Beogradu 1984. godine, kao jedinom cjelovitom pregledu arhivske građe u nas, u uvodu knjige iznosi se povijesni pregled tradicije čuvanja spisa u Hrvatskoj. Pri sastavljanju ovog pregleda korišteni su, naravno, gradski statuti. Prema njima se kao prvi poznati propis o čuvanju spisa navodi odredba Splitskog statuta iz 1312. godine kojom se propisuje ondašnji režim čuvanja i zaštite pisane građe u splitskoj komuni. Bitni se elementi te prve odredbe nalaze i u statutima većine drugih gradova priobalne Hrvatske (Brač, Hvar, Trogir, Poreč, Pula).¹⁴ Zadar se i briga za spise u tom važnom srednjovjekovnom gradu ne spominje. U istom vodiču kroz arhive Hrvatske, na početku poglavlja što se odnosi na zadarski arhiv, na str. 321, iznijeta je kratka povijest te institucije. Ona započinje ovako: *Godine 1624. generalni providur Francesco Molin po ovlaštenju mletačkog Senata osniva Arhiv generalnog providura (Archivio generalizio) koji je postao jezgrom oko kojeg će se kasnije sabrati i druga građa.*¹⁵ Na osnovi uvodnog dijela i ovog prikaza povijesti zadarskog arhiva moglo bi se zaključiti da se dokumentacija u zadarskoj komuni do tada (dakle do početka XVII. st.) nije čuvala, nego se tek *kasnije* počela *sabirati* oko te novostvorene institucije. Tako dobivena slika je,

¹² *Isto*, str. 12.

¹³ *Isto*, str. 11.

¹⁴ *Isto*, str. 12.

¹⁵ *Isto*, str. 321.

naravno, potpuno netočna i iskrivljena. Briga o dokumentima u ovom gradu vodila se od najranijih vremena, a pojavom komunalnog ustrojstva u njemu se razvija sustav pohranjivanja spisa sličan onome u drugim dalmatinskim gradovima, što će se u ovom radu podrobnije i prikazati.

Kako je u spomenutom vodiču stvorena tako kriva predodžba, može se objasniti obraćajući pozornost na vrstu izvora koji su se koristili. Budući da je povijesni prikaz srednjovjekovnog razdoblja u vodiču nastao najvećim dijelom na temelju podataka iz sačuvanih gradskih statuta, problem nije obrađen tamo gdje statuta nije bilo. Izvorni Zadarski statut je iz 1305. i prema tome spada u najstarije među navedenima. No on je izgubljen, pa u spomenutom pregledu prilike u Zadru, vezane uz tradiciju čuvanja spisa, nisu razmatrane. Tako se može doći do krivog zaključka da se u ovom gradu u srednjem vijeku o spisima nije vodila briga. No pored statuta postoje i drugi izvori koje je trebalo pogledati, npr. Ljetopis Paulusa de Paula. Uz to već su objavljeni i podatci iz XV. st. koji govore da su već tada zadarski poslanici u Veneciji tražili da se u gradu spisi bolje čuvaju, što upućuje na to da ovaj grad i prije nastanka arhiva vodi brigu o dokumentaciji.¹⁶ Ništa od ovog međutim nije potaklo autora teksta da promijeni datum početka čuvanja spisa u Zadru.

Zadarski statut postoji u kasnijoj verziji iz 1564. godine. U njoj je, kako se to radilo, stara verzija statuta nadopunjena novim odredbama koje kodificiraju novo stanje nastalo dolaskom mletačkih vlasti početkom XV. st. Ako se pažljivo prouče odredbe koje reguliraju brigu oko pohranjivanja dokumenata, utvrdit će se da su se spisi čuvali i u XIV. st., a moguće je čak rekonstruirati i način na koji se to radilo. Međutim, taj put dolaženja do istine nešto je teži i mukotrpni, pa ga se u navedenom prikazu nije koristilo, nego se početak brige o arhivskoj građi poistovjetio s poznatim podatkom o osnivanju zadarskog arhiva iz XVII. st. Rezultat takva načina rada je krivo stvorena slika da se briga o spisima u dalmatinskim gradovima vodila najkasnije od početka XIV. st., a jedino je u Zadru, tada najrazvijenijem gradskom središtu, ta tradicija zakasnila za čak tri stoljeća.

Da bi se razriješio ovaj problem, treba pogledati kako su se čuvali spisi u gradovima u kojima je statut sačuvan, a zatim vidjeti što o čuvanju spisa kažu odredbe iz kasnije verzije Zadarskog statuta. Ta će usporedba jasno pokazati pravu sliku ove problematike.

Statuti, najvećim dijelom nastali u prvim desetljećima XIV. st., kodificiraju onaj trenutak kada se u već razvijenijim komunama pojavio problem gdje odlagati novonaraslu količinu pisane građe, dok se u manje razvijenim komunama čuvanje dokumenata još uvijek svodi na gradske privilegije pohranjene u škrinji.

Premda prva poznata statutarna odredba o čuvanju spisa potječe iz Splitskog statuta 1312. godine, najstariji podatci o brizi za dokumenataciju su oni iz Dubrovnika.

¹⁶ Ivan PEDERIN, Dužd Frane Foscari, osnivač zadarskog arhiva 1450., *Narodni list*, 12. ožujka 1983., str. 7.

Tamo se također, u prvoj fazi, već u drugoj polovini XII. st. čuvaju najvažniji dokumenti, vjerojatno u škrinji.¹⁷ Je li to ona ista škrinja koja se čuvala u riznici Sv. Marije ili je postojala još jedna škrinja s nadbiskupskim vrijednostima i ispravama, nije jasno.¹⁸ U drugoj polovini XIII. st. građa je vjerojatno već toliko narasla da su se morali donijeti propisi koji će regulirati način njena čuvanja. Znakovit je pokazatelj toga pojava najstarije notarske knjige iz 1278. godine, što se može uzeti kao prekretnica, odnosno promjena odnosa prema čuvanju dokumenata. U Dubrovniku se pisana građa pohranjivala unutar gradske kancelarije, odnosno unutar institucije u kojoj je dijelom i nastala. Budući da se ne radi o posebnoj instituciji, nego o istoj prostoriji, takvo bismo čuvanje građe nešto suvremenijim rječnikom nazvali *registratura* jer, očito, još nije riječ o pravom arhivu.

Nije moguće točno odrediti koje su se sve vrste spisa u nju pohranjivale. Godine 1284. kancelarija se podijelila na dva dijela, kancelariju u užem smislu, koja vodi javnopravne poslove (*officium cancellarie*) i notariju (*officium notarie*), koja se bavi sastavljanjem privatno-pravnih isprava za pojedine stranke. Poznato je da je vlada tražila da bilježnici nakon završetka njihove službe dokumente predaju u općinsku kancelariju. Iz toga bi se moglo zaključiti da se u Dubrovniku čuvaju upravni i bilježnički spisi.¹⁹

U Splitu je stanje nešto drugačije. Tradicija čuvanja spisa u toj komuni nije poznata prije početka XIV. st., a zasigurno je postojala. Podatak iz gradskog statuta iz 1312. godine govori o stanju kada je već određena posebna prostorija u kojoj se spisi čuvaju. To je bila jedna od gradskih kula. Zaključavala se s dva ključa od kojih je jedan bio kod općinskog blagajnika, a drugi kod jednog od sudaca, kao mjera predostrožnosti; oni nisu smjeli sami otvarati kulu bez dopuštenja i nazočnosti načelnika općine. U njoj su bili smještene, kako se u odredbi kaže, komunalne knjige, osude i notarske knjige.²⁰

Za razliku od opisanih prilika u Dubrovniku i Splitu, u statutima manjih komuna kao što su Trogir, Hvar i Brač, stanje je uvelike drugačije. Tamo se statutarnim odredbama ne određuje mjesto gdje se čuvaju spisi, nego se još uvijek govori o škrinji kao mjestu čuvanja najvrjednijih stvari i najvažnijih dokumenata. Uz njih se, kako će se vidjeti, počinju spremati i stariji spisi nastali radom novih komunalnih institucija, kojih je vjerojatno još uvijek vrlo malo kad pored ostalih stvari mogu stati u jednu škrinju.

Tako se u Hvarskom statutu posebna odredba posvećuje općinskoj škrinji za koju se kaže da mora biti u komunalnoj riznici (*camera comunis*). U škrinji će se držati novac i vrijedni zalozci (zlatni, srebrni i biserni nakit itd.), a isto tako i nekakva *komunalna povlastica sa zlatnim pečatom*. Iz toga slijedi da se na Hvaru od sveg papira koji se proizvodio u općini, čuvala samo jedna isprava. U ostalim se napatcima kaže jedino to da

¹⁷ V. FORETIĆ, n. dj., str. 318.

¹⁸ *Isto*; *Arhivski fondovi...*, str. 131.

¹⁹ V. FORETIĆ, *isto*.

²⁰ *Splitski statut*, str. 441, gl. 59.

se škrinja zatvara s tri ključa, od kojih jedan drži knez, drugi sudac, a treći blagajnik.²¹ Nema nikakvih uputa o čuvanju drugih spisa i knjiga koje općina proizvodi, pa tako ni uputa za korištenje škrinje, kakve su npr. za uporabu spisa iz splitske kule, što bi ukazivalo na to da je razvijenost hvarskih statutarnih odredaba slabija i zaostaliya od onih u Splitskom statutu. To, međutim, ne znači da knjige nisu postojale, a isto se tako vjerojatno nisu bacale, nego čuvale.

Na postojanje raznih općinskih knjiga na Hvaru upućuju druge statutarne odredbe. Tako prilikom izrade oporuka statut predviđa da ih se u roku od 15 dana nako smrti oporučitelja mora upisati u općinsku knjigu.²² Oporuke i sve vezano uz njih zbog svoje uporabne vrijednosti nisu se ni u jednoj sredini bacale, pa se to vjerojatno nije radilo ni na Hvaru. U drugoj odredbi, pri zakletvi kamerara on kaže da će, pored ostaloga, čuvati sav općinski novac i vrijednosti te da će ih *upisivati u knjigu gospodina kneza i u knjigu sudaca i u svoju knjigu*.²³ Premda statut to izričito ne kaže, sve se te knjige zasigurno ne bacaju, nego negdje pohranjuju. Ako si dopustimo pretpostavljati gdje bi to moglo biti, onda bi na prvom mjestu to bila riznica (*camera comunis*), u kojoj je pohranjena i općinska škrinja kao ono najvrjednije. Budući da se o ostalom sadržaju te prostorije ništa ne zna, može se pretpostaviti da su se, kao i u nekim drugim komunama, tu pohranjivali važniji spisi i knjige. No sama činjenica da Hvarski statut ništa izričito o tom pohranjivanju spisa i knjiga ne kaže niti daje upute za njihovo korištenje, govori da problem čuvanja spisa u toj sredini još nije narastao do te mjere da se o njemu na Vijeću povede rasprava i donese odgovarajuća statutarna odredba.

Slično je stanje i na Braču. I tamo se spominje škrinja koja se mora zatvarati s tri ključa od kojih jedan čuva knez, drugi sudac, a treći kamerarij. U njoj se pohranjuje sav novac i vrjedniji zaloz i bisera. K tome, u škrinji se mora čuvati i općinski pečat.²⁴ No za razliku od hvarske škrinje u kojoj se navodi samo jedna isprava, u ovoj na Braču pohranjeni spisi nešto su brojniji. U nju se pohranjuju notarske zabilješke koje se kod hvarske škrinje ne spominju. U statutu se govori i o općinskim knjigama, pa se kaže da općinski kamerar mora ustrojiti tri knjige *kao što je bilo i u prošlim vremenima*.²⁵ To su knjige prihoda i rashoda. I za njih se, premda iz nejasne formulacije, može zaključiti da su se pohranjivale u općinsku škrinju. Dakle, na Braču se uloga škrinje očito proširila od najvažnijih općinskih povlastica na mjesto za pohranjivanje novonastale građe koje se količina povećavala. Može se pretpostaviti da je tih spisa tada bilo još malo kad ih se, pored ostaloga sadržaja, moglo smjestiti u jednu škrinju. No nisu svi spisi koje je trebalo čuvati završavali u škrinji. Za zabilješke nastale radom dotadašnjih općinskih kancelara kaže se da ih treba čuvati tada službujući kancelar.

²¹ *Hvarski statut*, str. 102, gl. 19.

²² *Isto*, str. 122, gl. 37.

²³ *Isto*, str. 90, gl. 4.

²⁴ *Brački statut*, str. 135, gl. 34.

²⁵ *Isto*, str. 152–153, gl. 20.

Braču i Hvaru po statutarnim se odredbama koje reguliraju čuvanje dokumenata može pridružiti i Trogir. U njegovu se statutu izričito kaže koje se vrste spisa moraju pohranjivati u općinsku škrinju. To su komunalne bilješke, kratke isprave što ih je načinio notar, sve knjige osuda, reformacije i drugi komunalni spisi i službene knjige komunalne blagajne.²⁶ U ovom se statutu prema tome kaže da se, pored gradskih privilegija, u općinsku škrinju moraju pohranjivati i svi drugi spisi proizvedeni u općini koji se moraju čuvati. No kao i na Braču, može se zaključiti da se i u Trogiru radilo o manjoj količini spisa koji su mogli stati u jednu škrinju. U XV. st. pojavljuje se u Trogiru i drugo mjesto gdje se neki spisi mogu pohranjivati. Tako statut predviđa da svatko može napisati svoju oporuku i nakon toga može je pohraniti u sakristiju crkve Braće propovjednika ili Male braće, zatim u crkvu sv. Lovre i kod notara.²⁷ Isto je tako određeno da rizničar crkve sv. Lovre treba pohraniti popis riznice te crkve ne u riznicu nego u općinsku kancelariju.²⁸ Nije moguće utvrditi od kada postoji pravilo da se određeni spisi pohranjuju u općinskoj kancelariji. Sudeći prema ostalim komunama, taj bi uzus trebao biti najkasnije iz početka XIV. st. Prema navedenome može se uočiti da je čuvanje spisa u Trogiru ipak nešto naprednije od njihova čuvanja u otočkim komunama, što je, s obzirom na razvijenost ove komune u odnosu na navedene, i razumljivo.

Premda je stari Zadarski statut iz 1305. izgubljen, iz Statuta novijeg datuma, onog iz 1564. godine, može se, prateći njegove odredbe, dobiti prikaz načina čuvanja spisa i vidjeti da je on istovjetan do sada opisanima u ostalim dalmatinskim gradovima. Ta velika sličnost govori da navedene odredbe potječu iz starijeg statuta, tj. da su one iz početka XIV. st. kada su se spisi čuvali na takav način. Kao još sigurnija potvrda za to jest podatak iz jedne od tih statutarnih odredaba koji kao mjesto gdje se mogu odlagati važniji spisi, među nekoliko gradskih samostana, spominje i samostan sv. Marije de Melta izvan grada. Poznato je međutim da je taj samostan ispražnjen zbog ratne opasnosti oko 1312. godine.²⁹ Prema tome, statutarna odredba da se u nj mogu pohranjivati važniji dokumenti morala je postojati prije tog vremena, tj. u Zadarskom statutu 1305. godine.

Slično kao i drugdje u Zadru se kao mjesto čuvanja navodi općinska riznica (*camera comunis*), koja se ponekad naziva i općinska prokurarija (*procuraria comunis*). Tako se u statutarnoj odredbi koja govori o osamostaljivanju sina od oca, kaže da se dokument o tome unosi u općinsku knjigu koja se čuva kod komunalnih prokuratora (*apud procuratores comunis*).³⁰ Kad izvršitelji oporuka popišu sva dobra oporučiteljeva, odnose popis pred kneza i njegove suce, gdje se pohranjuje u ured prokuratora zadarske komune (*poni in procuraria comunis Jadre*).³¹

²⁶ Statut grada Trogira, str. 150, gl. 51.

²⁷ Isto, str. 129, gl. 4.

²⁸ Isto, str. 41, gl. 71.

²⁹ Zadarski statut, str. 363, gl. 121.

³⁰ Isto, str. 139, gl. 17.

³¹ Isto, str. 363, gl. 121.

U Zadru se isto tako oporuka može pohraniti, osim u komori odnosno uredu prokuratora zadarske komune, u jednom od pet navedenih mjesta: u sakristiji samostana Male braće, u sakristiji Dominikanskog samostana, u sakristiji Samostana redovnica sv. Nikole, u sakristiji koludrica već spomenutog samostana sv. Marije de Melta izvan grada ili u sakristiji samostana sv. Marije u gradu.³²

Međutim, neke se vrste dokumenata, kao i u drugim komunama, ne čuvaju u riznici, nego u općinskoj kancelariji. Kad općina daje neki svoj posjed u feud, o tome se pravi domument i unosi u svezak (*quaterno*) koji se čuva u općinskom uredu (*in cancelaria comunis*). Jedna odredba iz kasnijeg razdoblja (iz 1548.) isto tako upućuje na to da se zapisi bilježnika koji izbivaju iz grada dulje od dva mjeseca pohranjuju u uredu općinske kancelarije (*nell officio della canceleria della Communita*).³³

Ima podataka i o općinskoj škrinji koja je u Zadru također postojala i u kojoj su se kao i drugdje pohranjivale one najvažnije isprave. Nju ne spominje sačuvani zadarski statut kasnijeg datuma, nego gradski kroničar Paulus de Paulo krajem XIV. stoljeća. On pod datumom 27. studenoga 1396. kaže da su gradski privilegiji i neka druga prava položeni u kasu sa tri ključa koja je bila smještena pod lukovima zvonika samostana Sv. Marije. Zatim kaže da je od ta tri ključa, prema odluci Tajnog vijeća u Zadru, jedan trebala čuvati opatica rečenog samostana, drugi gradski rektor, a treći općinski prokurator. Sam Paulus de Paulo koji je tada bio stariji rektor (*senior rector*) primio je taj treći ključ.³⁴ Ovo zasigurno nije trenutak u kojem je škrinja nastala, već je ona morala biti starijeg datuma. Vjerojatno je, kao i u drugim gradovima, nastala negdje početkom XIV. st. te je isto tako morala biti spomenuta u izgubljenom starom zadarskom statutu iz 1305. pa bi po tome spadala u najstarije spomene takvog načina čuvanja spisa. Njeno postojanje dokazuje jednak razvoj tradicije čuvanja spisa u Zadru kao i u ostalim dalmatinskim komunama.

Prema navedenome, iz sačuvanog se Zadarskog statuta, premda je iz kasnijeg razdoblja, te iz zapisa Paula de Paula, može lijepo utvrditi cijeli način čuvanja spisa u srednjovjekovnom Zadru u XIV. st. koji je vrlo sličan, a u nekim elementima i identičan načinu čuvanja u ostalim dalmatinskim gradovima. Stoga je u tekstu pregleda čuvanja dalmatinske arhivske građe u uvodu vodiča kroz arhivske fondove Hrvatske, Zadar nepravedno i zbog nemara ispušten. Jasno je da se i u njemu građa čuvala skoro na identičan način kao i u drugim, i to onim razvijenijim dalmatinskim komunama.

Iz navedenog se pregleda načina čuvanja spisa u pojedinim dalmatinskim gradovima mogu utvrditi mnoge sličnosti, ali i razlike. To će se najbolje uočiti ako se usporede neke značajne odrednice kao što su mjesto pohranjivanja građe, osobe zadužene za njeno čuvanje te vrsta građe određene za pohranu.

³² *Isto*, str. 363, gl. 121.

³³ *Isto*, str. 671, gl. 156.

³⁴ Ferdo Šišćić, Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga, *Vjesnik Zemaljskog arhiva*, Zagreb, 1-2/1904., str. 22.

Najčešće je mjesto čuvanja dokumenata u skoro svim dalmatinskim gradovima u srednjem vijeku riznica (*camera comunis*) u kojoj se negdje spominje škrinja. Tako je u Trogiru, na Hvaru i Braču te u Zadru.

Prema definiciji riznica, odnosno blagajna (*camera comunis*) jest mjesto gdje se čuvaju najvažnije stvari. U srednjovjekovnoj komuni to su vrijedni zalozi i najznačajnije općinske isprave. U doba nastanka statuta u riznicama svih komuna već se čuva i određen broj dokumenata koje proizvodi srednjovjekovna komunalna kancelarija. U Zadru se umjesto *camera comunis* u dokumentima ta prostorija ponekad naziva *procuraria comunis*, vjerojatno povezujući je s općinskim prokuratorom, tj. činovnikom koji o njoj vodi brigu. I u Statutu se na jednom mjestu susreće naziv *procuraria comunis*.³⁵ No ipak treba reći da je taj naziv rijedak te da se najčešće koristi *camera comunis*.

Neki spisi, kako se vidjelo, ipak ne stižu u gradsku riznicu, nego se čuvaju u rukama stvaratelja. Tako se na Braču spisi koje su proizveli općinski kancelari čuvaju kod tada službenog kancelara, a ne daju na pohranu u škrinju. Isto se tako u Zadru, kako je navedeno, dokumenti kojima općina daje neki svoj posjed u feud ili npr. bilježnički spisi za vrijeme bilježnikova odsustva iz grada, pohranjuju u gradsku kancelariju, a ne u riznicu.

Premda se u Splitu spisi ne pohranjuju u riznicu, nego u gradsku kulu, prema načinu njena funkcioniranja čuvanje spisa u toj kuli ima iste odlike kao i ono u riznicama drugih gradova. Sama kula ne ukazuje na korak dalje u institucionalnom smislu, nego samo na prostorni smještaj, dok je *camera comunis* naziv za jednu od uredskih prostorija općine, tj. ne označava vrstu objekta, nego službenu prostoriju. Malo je čudno da je Split već početkom XIV. st. odredio cijelu jednu građevinu za pohranjivanje spisa, kad razvijenije sredine, kakve su tada bile Zadar i Dubrovnik, u kojima je zasigurno količina spisa morala premašivati onu u Splitu, to još uvijek nisu napravile. Dobiva se dojam da je to stoga što u riznici nije bilo dovoljno mjesta, a ne zato što je količina spisa narasla do te mjere da je za njen smještaj bila potrebna cijela kula.

Zanimljivo je da se u Splitu stari spisi čuvaju u jednoj kuli s tri ključa u koju po potrebi stranke odlaze navedeni načelnik, sudac i blagajnik. Oni se tamo zatvore, prepisu traženu ispravu i izađu, te ponovno zaključaju vrata kule. To bi značilo da je potreba stranaka za tim starim dokumentima bila rijetka jer se takav postupak ne bi mogao brzo i često ponavljati. Nasuprot tome za Dubrovnik, gdje se grada čuva u općinskoj kancelariji (*cancelaria comunis*), koja svakodnevno radi, posluje sa strankama i istodobno proizvodi spise, moglo bi se pretpostaviti da je dolazak stranaka koje traže prijepise starih isprava češća pojava pa stoga tamo stari spisi stoje u samoj općinskoj kancelariji. To bi bilo jedno od mogućih objašnjenja zašto u Dubrovniku spisi nisu nikamo pohranjeni. Razlog bi dakle bio taj što još uvijek imaju uporabnu vrijednost.

Budući da je u većini gradova čuvanje građe vezano uz riznicu (*camerom comunis*), logično je da je i osoba koja je za to zadužena rizničar, odnosno općinski blagajnik

³⁵ *Isto*, str. 349, gl. 105.

(*camerarius*). To je činovnik zadužen za čuvanje vrijednih stvari i novca komune te vođenje evidencije o tome. Stoga se obično kaže da je vodio dvije knjige – knjigu prihoda i knjigu rashoda. Kod *camerara* se isto tako nalazio jedan od ključeva općinske škrinje, a negdje i općinski pečat (u Splitu i na Braču).

Kada se dokumentacija komune počela povećavati i širiti izvan općinske škrinje, najčešće, kako smo vidjeli, smještene u riznici, *camerarius* je širio svoje područje rada i počeo obavljati, suvremenim rječnikom rečeno, arhivističke poslove.

Takva uloga *camerara* poznata je u Splitu, Trogiru, Hvaru i Braču, s time što on u Splitu obavlja taj dio posla u gradskoj kuli, dok se u Zadru činovnik koji obavlja isti posao u zadarskoj *cameri comunis* ne naziva *camerarius*, nego općinski prokurator (*procurator comunis*).³⁶ Da se radi o zaista istoj službi, kaže jedna statutarna odredba u kojoj stoji da će određeni posao obaviti *camerarii seu procuratores comunis Jadre*.³⁷ Prema tome, u Zadru je naziv *procurator* samo drugi naziv za *camerarius*. Službu *procurator comunis* poznaje jedino Zadarski statut.

Kancelari koji u Dubrovniku vode brigu o građi pohranjenoj u općinskoj kancelariji ukazuju na nešto drugačiji ustroj tamošnje uprave od opisane funkcije kamerara, odnosno blagajnika riznice u drugim gradovima. Dok se u blagajni odnosno riznici može očekivati da se pored drugih vrijednih stvari počinju u određenom razdoblju odlagati i vrazni spisi, dotle općinska kancelarija po svojoj osnovnoj namjeni nema ništa zajedničko s ikakvim čuvanjem ili odlaganjem ičega, pa ni spisa. Stoga spise u njoj, ako nemaju uporabnu vrijednost, nema smisla držati. Upravo zato je dubrovački način čuvanja spisa neobičan, svakako i drugačiji.

Prema statutarnim podacima nije u potpunosti jasno koji se kriteriji primjenjuju pri odabiru vrste građe koja se treba čuvati. Podatci o vrstama spisa koji nastaju u općinskim institucijama razbacani su po svim statutima i ne pružaju mogućnost preciznog utvrđivanja građe koja se čuva. Najčešće statutarne odredbe spominju općinske knjige kao opći naziv za dokumente vezane uz općinsku kancelariju. Jedino se preciznije određuju knjige prihoda i rashoda, zatim presude koje se među dokumentima koji se čuvaju ne spominju u svim statutima, ali smatramo da nije grješka ako se pretpostavi da se one nisu bacale. Uz navedeno još se susreću nazivi nekih općinskih knjiga poprilično nedefiniranog sadržaja, kao što su knjiga gospodina kneza ili knjiga sudaca, komunalne bilješke ili kratke isprave što ih piše bilježnik. Moglo bi se zaključiti da se vjerojatno sve knjige koje proizvodi općina čuvaju. Uz njih se kao dokumentarna građa koja se čuva spominju u skoro svim općinama i bilježnički spisi.

Oporuke također spadaju u vrijednije vrste spisa. Većina poznatih statuta kaže da ih treba popisati ili ovjeriti, ili pak pohraniti kod komunalnih vlasti. U Zadru i Trogiru se

³⁶ Npr. u jednom bilježničkom spisu iz 1400. godine zadarskog bilježnika Vanesa Bernardi de Firma – HAZd, Zadarski bilježnici, Vanes Bernardi de Firma, B. I. sv. 2. F. 1. f. 193. r.

³⁷ *Zadarski statut*, str. 140, gl. 19.

mogu pohraniti i u nekim gradskim samostanima.³⁸ Posebnu skupinu dokumenata, iako vezanih za oporuke, čine inventari. Izvršitelji oporuka su prema statutu obično dužni nakon smrti oporučitelja popisati sva njegova dobra i načiniti inventar nepokretnih i pokretnih dobara. Nakon toga dužni su inventar odnijeti pred gospodina kneza i kuriju. Statutarne odredbe u Trogiru i Zadru kažu da se podneseni inventari čuvaju. U Trogiru ih notar prepisuje u jednu knjigu, a u Zadru se podneseni primjerak inventara odlaže u komunalnu riznicu (*in camera comunis*). Splitski statut tu nije precizan: ne kaže se što se dalje radi s inventarom nakon njegova podnošenja pred kneza.

U dosadašnjem razglabanju opisan je, bar u najvažnijim crtama, način čuvanja spisa u našim dalmatinskim komunama u srednjem vijeku. Može se zaključiti da je tijekom tog razdoblja stvorena impresivna tradicija čuvanja spisa koja je u XIV. st. dosegla takvu razinu da je regulirana zakonom. No, ako se dobro promotri, može se uočiti da ni u jednom trenutku tog razvoja, sve do kraja XIV. st. nigdje nije upotrijebljena riječ arhiv (lat. *archivium*). Ni za posebnu građevinu namijenjenu isključivo čuvanju spisa, kakva je bila splitska kula, ni za dubrovačku kancelariju, niti za ijednu od *camera comunis* nije se reklo da je to arhiv, ili da se barem samo naziva tim imenom. Koliko je poznato, ni istarski statuti³⁹ nisu za mjesto čuvanja spisa upotrijebili naziv arhiv (*archivium*). Prema tome, može se ustvrditi da se do kraja XIV. st. ta riječ nije kod nas koristila.

A ona je na drugoj strani Jadrana u XIV. st. već bila široko u uporabi. Još se sredinom XIII. st. u južnoj Italiji, u Napulju, spominje da su dokumenti pohranjeni *in archivio nostre curie*.⁴⁰

Krajem XIV. st. u Zadru je, upravo prilikom odlaganja inventara donijetog pred kneza, zadarski bilježnik Vanes Bernardi iz Firma 1390. zabilježio da se dokument pohranjuje, ne u *camera comunis*, nego *in archivio comunis Jadre more solito*,⁴¹ tj. u zadarski komunalni arhiv, kako je i običaj. To je prvi put, koliko je do danas poznato, da je netko u dokumentima za mjesto odlaganja spisa upotrijebio riječ *arhiv*. Stoga ovaj slučaj zavrjeđuje posebnu pozornost.

Prije svega treba reći da se radi o uobičajenom dokumentu, ni po čemu iznimnom, kakvih ima u zadarskim bilježničkim spisima na stotine, s cijelim nizom uobičajenih fraza. Njima se registrira da je neki izvršitelj oporuke (*commisarius* ili *fideiusor*) donio pred kneza i suce inventar dobara nekog pokojnika. Obično se kaže da je taj inventar predan općinskom prokuratoru (*procurator comunis*), te da ga je ovaj odložio u općinsku riznicu (*in camera comunis*) kako je to bio običaj (*more solito*). U ovome se tako navodi da su Damijan Zoilov iz porodice Ciprijanisa i Koža Matejev iz porodice Benja, zadarski

³⁸ Isto, str. 363, gl. 121; *Statut grada Trogira*, str. 129, gl. 4.

³⁹ Bernard STULLI, Pregled povijesnog razvitka zaštite arhivalija na područjima historijskih arhiva u Pazinu i Rijeci, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 23/1980., str. 11–44.

⁴⁰ Archivio di Stato di Napoli, *Guida generale degli archivi italiani*, III. 9. 1984.

⁴¹ HAZd, Zadarski bilježnici, Vanes Bernardi de Firmo, B. I. F. 4. f. 60.v. 1390.

plemići, bili izvršitelji oporuke pokojnog zadarskog plemića Bartola Ciprijanova, te su, prema statutom propisanim pravilima, popisali svu njegovu imovinu i taj je inventar njegovih dobara odložen, kao je rečeno, u komunalni arhiv (*in archivio comunis Jadre*), jednako onako kako se u drugim istovjetnim ispravama pisalo da se inventar pohranjuje u općinsku riznicu (*camera comunis*). Da u tom trenutku nije došlo do nekog upravnog, preustroja, niti do toga da je *camera comunis* preimenovana u *archivium comunis* potvrđuje činjenica da se i kasnije mjesto odlaganja spisa nazivalo *camera comunis*, a ne *archivium comunis*.⁴²

Nema sumnje da je *camera comunis*, za koju zadarski bilježnički spisi iz XIV. st. kažu da su se u nju pohranjivali inventari, ona ista koju navodi odredba o pohranjivanju inventara u kasnije sačuvanom Zadarskom statutu iz 1564. godine. To još jednom potvrđuje da je ta odredba samo prenesena iz starog izgubljenog statuta iz 1305. te da su se spisi u Zadru u srednjem vijeku čuvali na način sličan onome u ostalim komunama, kako je u prethodnom tekstu opisano.

Možemo se upitati zašto su Vanes Bernardi de Firmo i drugi bilježnici nebrojeno puta za mjesto odlaganja spisa koristili naziv *camera comunis*, a samo je u jednom trenutku taj bilježnik za istu prostoriju upotrijebio naziv *archivium comunis*. Vidi se, naime, da taj naziv nije bio uobičajen za prostoriju gdje su se čuvali spisi, ona se nazivala *camera comunis*. Vjerojatno se krajem XIV. st. služba za čuvanje dokumenata razvila do te mjere da je zadarskog bilježnika Vanesa Bernardija, koji je u Zadar stigao iz Italije (rođen je, kako mu se iz imena vidi, u gradu Fermu), podsjetilo na nešto njemu već poznato iz rodne zemlje, možda čak i iz rodnog grada: na instituciju koja se tamo nazivala *archivium*. Stoga je on u određenom trenutku i upotrijebio tu riječ. Po svemu sudeći, naziv se *archivium* u to vrijeme nije rabio na našoj strani Jadrana, ali očito nije bio ni nepoznat. Stoga se može reći da je njegova *licentia poetica* rezultirala prvim spomenom riječi arhiv na hrvatskim prostorima. Tu je riječ upotrijebilo nešto kasnije i jedan drugi zadarski bilježnik, također s Apeninskog poluotoka, Johanis de Casulis, najprije 1400, a zatim 1405. godine u istom kontekstu, što bi značilo da se termin s vremenom počeo prihvaćati.⁴³

Iz toga slijedi da je riječ *archivium* došla je u naše krajeve iz Italije, gdje je već bila u uporabi. To bi se moglo protumačiti da je ustroj komunalne uprave sazrio do točke složenosti kada je postalo jasno da mjesto u riznici (*camera comunis*) više nije samo odlagalište manje korištenih spisa, nego da ono prerasta u posebnu, novu i samostalnu instituciju za koju se zna da postoji poseban naziv – *archivium*. Dakle, taj naziv pokazuje skromno uvlačenje te nove institucije u sustav zadarske komunalne uprave. No vidjeli smo da je način čuvanja spisa u svim dalmatinskim komunama gotovo identičan. Prema tome, moglo bi se pretpostaviti da su i one tada bile blizu trenutka kad će svoju riznicu u koju se pohranjuju spisi također nazvati arhiv. Kad se to dogodilo, za sada nije poznato.

⁴² *Isto*.

⁴³ Johanis de Casulis, fasc. 2. sv. 2. f. 11r. 11. svibnja 1400.; zatim fasc. 2. sv. 3. f. 20. r. 4. svibnja 1405.

Mora se imati na umu da je količina sačuvane građe za druge dalmatinske gradove, osim za Dubrovnik, ipak znatno manja, pa to predstavlja veliku prepreku u utvrđivanju činjenica.

No nije jasno zašto se u Dubrovniku ne spominje riječ arhiv. Nekako bi se po razvijenosti grada i njegova ustroja očekivalo da se taj naziv za instituciju koja čuva spise pojavio u Dubrovniku, ako ne ranije, a onda bar u isto vrijeme kad i u Zadru.

Vjerojatno se odgovor krije u drugačijem čuvanju spisa u tom gradu. Budući da se spisi nisu drugdje odlagali, nego su se čuvali u kancelariji, nije postojala prostorija pa ni institucija koja bi se nazvala *archivium*. Međutim, možda je razlog tome nešto dublji. Dubrovnik je u ranijoj povijesti bio znatno tješnje povezan s bizantskom vlašću, nego ostali dio Dalmacije. U njemu je funkcionirala prava tema i njen upravni ustroj, mnogo bolje i čvršće nego npr. u Zadru. Možda bi se ovakav ustroj dubrovačke kancelarije mogao objasniti upravo kao posljedica te bizantske tradicije.

U dubrovačkom se Velikom vijeću iz 1366. raspravljalo o tome da li zadržati stare *katastise* u rukama kancelara ili ih predati dvojici službenika za to zaduženih (*officiales supra catastici*). To upućuje na tijek razvoja službe čuvanja dokumenata, od njihova pohranjivanja u dubrovačkoj kancelariji pod kontrolom kancelara do njihova osamostaljivanja. Najprije su za brigu oko dokumenta trebali biti izabrani posebni službenici, a tijekom vremena vjerojatno je uslijedilo stvarno fizičko odvajanje starijih dokumenata na posebno mjesto. No Veliko je vijeće odlučilo da se spisi i dalje pohranjuju kod kancelara, tako da je taj proces i tu zaustavljen. To bi svakako trebao biti jedan od razloga zbog kojih se posebno ime (*archivium*) za mjesto na kojem bi se čuvali stari spisi u srednjem vijeku u Dubrovniku još nije pojavilo.⁴⁴

Ako bi se, sagledavši naše srednjovjekovne dalmatinske komune, pokušalo ocijeniti način i mjesto na koji su se spisi čuvali, bez obzira na to je li se naziv *archivium* upotrijebio ili još nije, moglo bi se zaključiti da se u svim slučajevima govori o odlaganju dokumenata na određeno mjesto, najčešće neposredno povezano uz mjesto nastanka spisa, a taj posao povjeren je jednom od općinskih činovnika. Stoga takav način čuvanja pisane građe, prema današnjoj tipologiji ustanova za to zaduženih, upućuje na to da se ne radi o arhivima, nego tek o registraturama, tj. o prostorijama, najčešće u sklopu pisarnice, u koje se odlaže starija građa. Arhivi, naime, u suvremenom smislu nisu kao zasebne ustanove postojali sve do XIX. st. Tek tada nastaju specijalizirane ustanove za čuvanje starije pisane građe. One imaju svoje službenike s posebnim znanjem, zadužene isključivo za obavljanje arhivskih poslova, što pored ostaloga podrazumijeva brigu oko sređivanja i proučavanja građe, izradu raznih pomagala za njeno lakše korištenje itd. Sve do tada arhiva kao ustanova s posebnom namjenom nije bilo. Opisani način čuvanja građe u našim srednjovjekovnim komunama bio je onakav kakav je postojao i u ostalim europskim središtima. Stoga duga tradicija čuvanja pisane riječi u našim krajevima nije umanjena ako takav način nazovemo registraturnim, a

⁴⁴ V. FORETIĆ, n. dj., str. 326.

niti je trenutak kada se mjesto na kojem se građa čuvala prvi put nazvalo arhiv manje važan.

Da je u Zadru postojala tradicija i mjesto čuvanja starih spisa istodobno kad i u drugim dalmatinskim komunama nepobitno je dokazano. Isto kao i u Dubrovniku do nas su dospjeli mnogi dokumenti za koje se zna da nisu čuvani ni u jednoj crkvenoj instituciji, nego u nekom od komunalnih ureda. Iz tih se ureda razvila institucija za čuvanje starih spisa registraturnog tipa, koja će se, kako smo vidjeli, već u XIV. st. u Zadru nazvati arhivom. Tako najstariji bilježnički svežnjići sežu u zadnja desetljeća XIII. st. (sačuvani su od 1279. godine), isto kao i u Dubrovniku. Uz njih bi u takve spadali i do danas sačuvani arhivski fondovi iz tog vremena kao *Curia maior*, *Curia consulum et maris*, *Datio et incantus* te svakako cijeli zadarski bilježnički arhiv iz razdoblja srednjeg vijeka. Svi ti spisi koji su dospjeli do naših dana, bez sumnje su u početku pohranjivani u spomenutu *cameru* ili *archivium comunis*.

Među njima su posebno zanimljiva dva svežnja dokumenata poznata pod imenom *Magnifica comunita di Zara* koji sadrže inventare dobara, uglavnom zadarskih plemića, od početka XIV. pa do XVIII. st. Već iz usporedbe vremenskog raspona koji pokrivaju i njihove količine vidi se da je taj fond daleko od svoje cjelovitosti. Najstariji sačuvani inventari potječu iz samog početka XIV. st., što sigurno ne znači da su to i prvi inventari pohranjeni na čuvanje. No njihova donja granica starosti vjerojatno ne seže ranije od zadnjih desetljeća XIII. st. Sam je naziv fonda *Magnifica comunita di Zara* očito dan tim spisima naknadno, vjerojatno u XIX. st., i praktično ne označava njihov sadržaj. Tako se, naime, nazivalo cjelokupno plemstvo pojedinog grada. Može se ponuditi odgovor na pitanje kako je taj arhivski fond nastao. Iz do sada iznesenoga nedvojbeno je da su inventari sakupljeni u fondu *Magnifica comunita di Zara* upravo oni ranije opisani inventari dobara preminulih osoba koje je izvršitelj oporuke (*fideiussor*) donio pred kneza, a *procurator comunis* ih pohranio u *camera comunis* ili *archivium comunis*.

Nameće se još jedno značajno pitanje. S razvojem komunalnih organa vlasti i povećanjem građe koju bi trebalo čuvati javila se, kako smo vidjeli, potreba da se nađe prostor gdje bi se ona smjestila. Vidjeli smo da je to najčešće stara općinska riznica koja do tada nije tome služila, nego su se u njoj, bolje rečeno u škrinji smještenoj u njoj, čuvali najvrjedniji predmeti i gradski privilegiji. Pitanje je što je bilo s tom škrinjom i njenim sadržajem, posebno u razvijenijim komunama, nakon što su prostor riznice, vjerojatno najvećim dijelom, zauzeli novi spisi. U manjim komunama statuti izričito kažu da se te škrinje sa svojim sadržajem, u kojima je ponegdje smještena i veća količina građe, nalaze i dalje u riznicama (kako što je primjer u Trogiru, na Hvaru i na Braču). U statutima pak razvijenijih gradova škrinja se početkom XIV. st., kada se statuti pojavljuju, ne spominje (tako je npr. u Zadru, Dubrovniku i Splitu). S pojavom nove, prilično velike količine spisa, od općinskih i sudskih do notarskih, moglo bi se pretpostaviti da najvrjednijim općinskim privilegijima više nije mjesto među tim manje vrijednim spisima. Na temelju te pretpostavke i činjenice da se u razvijenim komunama u odredbama koje govore o čuvanju spisa škrinja ne spominje, može se nagađati da se ona više ne nalazi u riznici.

Ako je doista tako, njen novi smještaj morao bi se tražiti negdje drugdje. Zbog važnosti njena sadržaja, pretpostavljamo da je to moralo biti negdje u kneževoj palači.

Kako smo vidjeli, 1624. godine mletački je generalni providur za Dalmaciju Francesco Molin doista osnovao u glavnom središtu mletačke Dalmacije instituciju koja se nazivala arhiv, ali niti je taj termin u Zadru bio nov, niti se, kako u tekstu spomenutog vodiča kroz arhive Hrvatske kaže, *oko njega* tek *kasnije* sabrala druga građa. Stvar je, vidjeli smo, upravo suprotna. I u Zadru se, kao i u drugim gradovima, najkasnije od kraja XIII. st. pri komunalnim vlastima počela sustavnije čuvati pisana građa, pa su za njeno čuvanje postojale odredbe u izgubljenom Zadarskom statutu iz 1305. kao što su postojale i u drugim gradovima. Isto je tako mjesto čuvanja spisa (općinska riznica) do kraja XIV. st. već toliko narasla i ustrojila se da je talijanski bilježnik Vanes Bernardi de Firmo 1390. godine, a za njim i neki drugi bilježnici, za nju upotrijebili riječ *archivium comunis*, termin koji se do tada nije koristio kao naziv za prostoriju u kojoj su se čuvali spisi ni u jednoj od komuna uz našu obalu. Stoga taj podatak predstavlja otkriće prvog spomena riječi arhiv (*archivium*) u Hrvatskoj. Budući da su starije odredbe kasnije nadopunjenog i izmijenjenog Zadarskog statuta upućivale na to da se čuvanje spisa u ovom gradu odvijalo na isti način kao i u drugim dalmatinskim gradovima, moglo se i prije ovog otkrića zaključiti da je postojala tradicija čuvanja spisa, i mjesta gdje su se čuvali. Da bi se ta površnost ispravila, bilo je potrebno u XIV. st. otkriti ni više ni manje nego izričaj *archivium comunis* u kojem se već tada građa čuvala *more solito*.

Serđo DOKOZA: "ARCHIVIVM COMUNIS JADRE" IN THE 14th CENTURY

Summary

The article deals with the manner that written materials were stored in Croatian Medieval Dalmatian communes with a special description of Zadar. Because the statute of Zadar, as the main source of data, has been lost, when the description of the tradition of storing documents in Croatian Medieval communes is tackled in literature this city has been skipped. Because of this research has been undertaken and by way of analogy with the remaining Dalmatian statutes it has been established that documents in Zadar during the 14th century were stored in the same manner as in other communes. Specific confirmation for this is provided by the finding in the State Archive in Zadar where in 1390 we find mention of the Zadar communal archive ("archivium comunis Jadre"). This is at the same time the first mention of the word "archive" in Croatia. Therefore a special analysis is devoted to the causes of this phenomenon and to the definition of the terminology.

Key words: Zadar, archive, 14th century.